

Satversmes tiesa

Uzruna

04.02.2021.

Par likumību un taisnīgumu
Akad. Dr. Vaira Viķe-Freibergas uzruna Satversmes tiesas svinīgajā
sēdē par godu jaunā tiesas gada atklāšanai

Augsti godātais Valsts prezident Levita kungs,
Augsti godātais Ministru prezident Kariņa kungs,
Augsti godātie un dārgie kolēģi - bijušie valsts prezidenti - Zatlera kungs un
Vējoņa kungs,
Augsti godātais Augstākās tiesas priekšsēdētāja kungs,
Augsti godājamā Satversmes tiesas priekšsēdētāja Osipovas kundze,
Augsti godātās tiesneses un tiesneši, bijušie tiesneši un bijušie Satversmes
tiesas priekšsēdētāji!

Jūtos pagodināta ar laipno ielūgumu jūs uzrunāt šajā svinīgajā sēdē, jo pārdomas par valstu un cilvēku tiesībām mani nopietni nodarbinājušas visa mūža garumā. To astoņu gadu laikā, kad kalpoju tautai kā Latvijas Valsts prezidente, viens no maniem pienākumiem bija jauno tiesnešu zvēresta pieņemšana un amata ķēdes uzlikšana uz viņu pleciem. Tādos gadījumos es vienmēr uzsvēru, cik valstij svarīgi pienākumi, ko viņi tajā brīdī uzņemas, jo likuma vara un to īstenojoša tiesu sistēma pieder pie demokrātijas pašiem svarīgākajiem balstiem. Tiesu sistēmai jāgādā par to, lai visas tiesības, ko katram pilsonim garantē gan valsts Satversme, gan likumdevēju

gadu gaitā pieņemtie civillikuma un krimināllikuma kodeksi, tik tiešām tiktu respektētas. Lai katrs pilsonis var paļauties uz vienādu attieksmi tiesas priekšā.

Demokrātiskās iekārtās ir pieņemts, ka tiesu vara ir neatkarīga, tas ir fundamentāls un svarīgs princips, bet tas tomēr nedrīkstētu nozīmēt, ka tiesu vara var atļauties būt neefektīva, bezatbildīga vai neprofesionāla, kur nu vēl korumpēta. Gluži kā katram citam brīvas profesijas pārstāvim, arī tiesnesim vai tiesnesei ir jābūt pakļautam regulāriem savu kompetenču un savas profesionalitātes izvērtējumiem, citādi iestājās visatļautības un profesionālās patvaļas atmosfēra, kas iedragā visas tiesu sistēmas prestižu un reputāciju. Tiesu prestižam kaitē, ja tiesnesis – atsaukdamiem tieši uz savu kā tiesneša amatu - atļaujas publiski pasludināt nosodījumus vārdos nosauktām personām, par konkrētās situācijas faktiem nebūdam informēts. Kur tādā gadījumā paliek profesionālā ētika un nevainīguma prezumpcija? Tiesu prestižam vēl vairāk kaitē, ja tiesas uzkrītoši bieži attaisno smagos finansiālos noziegumos apsūdzētas personas, vai gadiem ilgi pasludina tikai nosacītus sodus narkotiku tirgotājiem, ko policija noķērusi burtiski ar precī rokās. Vēl vairāk – neuzticība tiesu varas taisnīgumam rada pilsoņu neuzticību visai valsts pārvaldes sistēmai, un tas jau kļūst par nopietnu draudu valsts iekšējai drošībai un stabilitātei. Tamdēļ tieši tiesu varai pašai jābūt visaktīvākajai savas darbības objektīvā izvērtēšanā un uzlabošanā, tā pierādot, ka neviens nedrīkst stāvēt pāri atbildībai par savu darbu.

Tiesu prestižu pilsoņu acīs ļoti iespaido arī tiesu sistēmas procedurālie aspekti, pie kuriem būtu pieskaitāmi arī jautājumi, kas saistīti ar prokuratūras darba kvalitāti. Būtu vērtīgi zināt, kurā rangā atrodas Latvija

caurmēra gaidīšanas laika ziņā līdz lietu izskatīšanas sākumam, kā arī uz caurmēra laiku starp vienu tiesas sēdi un nākamo katrā lietā. Cik daudzās citās demokrātiskās valstīs tiesu procesi pat vienkāršām lietām var ilgt vairāk nekā 10 gadu, cik valstīs lietas atkārtoti tiek sadalītas, atkal apvienotas, atkal sadalītas, un katru reizi viss process atsākas no gala? Cik vēl valstīs atsevišķu lietu iztiesāšanā bijuši nepieciešami 200 un vairāk sējumi un kur vēl nabaga tiesnesim vai tiesnesei vairākas dienas nākas stāvēt kājās lai skaļā balsī nolasītu sīki detalizētu savu spriedumu? Procedūras vienmēr ir iespējams uzlabot, un salīdzinājumi ar citām valstīm te varētu būt lietderīgi.

Izmantojot izdevību jūs šodien uzrunāt, vēlētos pakavēties pie taisnīguma un tiesiskuma jēdzieniem ļoti vispārīgā līmenī. Nevienš nenoliegs, ka pasaulē vēl joprojām valda ārkārtīgi daudz netaisnības un vardarbības, tomēr vēsturiskā perspektīvā tieši pēdējo 200 gadu laikā ir noticis milzīgs progress gan tautu, gan indivīdu tiesību izpratnē. Pagājušajā gadsimtenī nopietns principiāls pavērsiens notika pēc Otrā Pasaules kara līdz ar Apvienoto Nāciju organizācijas (ANO) nodibināšanu un drīz pēc tam ar ANO cilvēktiesību deklarācijas pieņemšanu. Aukstā kara beigās un Padomju Savienības sabrukums ļāva šos principus iedibināt praksē arī tādām valstīm, kā Latvijai, kas pusgadsimtu bija apspiestas zem svešu spēku okupācijas. Pēc perioda, kad ASV uz laiku bija kļuvušas it kā par vienīgo hegemonu pasaulē, arvien aktīvāk ir izvērtušās debātes par multilaterālismu kā visaptverošu pamatprincipu, kam būtu jāvalda valstu starptautiskajās attiecībās. Multilaterālisms tiek piesaukts kā pretspēks vienas vai vairāku lielvalstu kā hegemonu pārlieku smagam iespaidam pasaules mērogā, un šis jautājums ieguvis īpašu dinamiku saistībā ar Apvienoto Nāciju Organizācijas 75. dibināšanas gadadienu. Tas attiecas uz tādu pasaules

kārtību, kur valdītu likumība un taisnīgums un kur starpvalstu attiecībās spēks un vara nebūtu vairs vienīgi noteicēji. To varētu saukt par demokrātiju starptautiskajās attiecībās un mazām valstīm kā Latvijai šāds princips, protams, var būt tikai simpātisks. Starptautisku principu deklarācijas, protams, vēl negarantē, ka tie tiks respektēti arī praksē, tomēr nonākšana līdz kopējām deklarācijām jau ir nopietns solis uz priekšu. Pie pasaules mēroga kopēji pieņemtiem mērķiem pieder arī ANO ilgtspējīgās attīstības mērķi, kuru sasniegšanai ilgstošā COVID-19 pandēmija diemžēl var tikai nākt par ļaunu un prasīt lielākas pūles to īstenošanā.

Likumība un taisnīgums katras nācijvalsts ietvaros balstās uz vēsturiski tikai pakāpeniski atzītiem demokrātijas un cilvēktiesību principiem. Šie tiesiskuma pamatprincipi valstīs, kas vai nu reāli, vai tikai nomināli bauda demokrātisku iekārtu, ir tikuši iekļauti katras valsts satversmē, respektīvi, visaptverošā pamatlikumā (vai juridisko precedentu kopumā), kas stāv augstāk pār visiem citiem likumiem un kas principā tiek mainīts tikai ļoti nozīmīgu nepieciešamību gadījumā. Konstitucionālām tiesām kā Latvijas Satversmes tiesai tad pieder nopietnā funkcija izvērtēt to, vai likumdevēja pieņemtie likumi atbilst vai neatbilst tobrīd spēkā esošam Satversmes burtam un garam. Pašu Satversmi mainīt toties nav tiesu sistēmas varā, jo to spēj tikai Saeima, vai viss pilsoņu kopums tautas nobalsošanā.

Latvijā jau kopš valsts neatkarības proklamēšanas ir pieņemts un Satversmē vēlāk apstiprināts, ka vara pieder tautai, bet šo varu pilsoņi deleģē saviem ievēlētajiem priekšstāvjiem Saeimā, jo Latvija tika dibināta kā parlamentāra republika. Tautas vara tāpat pirmkārt izpaužas kā nosacīta uzticība likumdevēja varai, kas kalpo kā starpniece, izvēloties – ar Valsts prezidenta ierobežotu, bet nozīmīgu līdzdalību – tos politiskos spēkus un

tās konkrētās personas, kuru rokās tiks nodota izpildvara, respektīvi, valsts pārvalde savās ikdienas izpausmēs. Latvijas parlamentārajā republikā tātad nepastāv tāda stāva varas vertikāle, kāda valda prezidentālās republikās kā ASV, vai arī dažās konstitucionālajās monarhijās, kur Ministru prezidenta rokās tiek nodotas ļoti plašas pilnvaras un ļoti plaša rīcības brīvība (kā tas, piemēram, ir Kanādas premjeram).

“Tauta”, protams, nav viengabalains veselums, bet gan ļoti dažādu indivīdu kopums, kam neizbēgami ir dažādi viedokļi un dažādas intereses. Tieši tamdēļ ir tikušas izveidotas daudzpartiju sistēmas, kas cenšas šo dažādību adekvāti atspoguļot parlamentārās debatēs. Politiskās partijas tomēr nav vienīgais veids, kā pilsoņiem paust savus uzskatus un virzīt savas intereses. Visā pasaulē arvien lielāku lomu spēlē tā sauktā pilsoniskā sabiedrība, kas apvieno vienādi domājošos gan nacionālā, gan internacionālā līmenī. Šādas organizācijas var ļoti nopietni iespaidot kā politiskos, tā ekonomiskos procesus. Tās var izteikt izaicinājumus autoritāriem režīmiem, vai arī pildīt nopietnu korigējošu funkciju, reaģējot uz situācijām, kur politiskie procesi ir par tuvu saauguši vai nu ar ekonomiskiem grupējumiem, vai ar noziedzīgo pasauli. Ekstrēmos gadījumos tauta var iziet ielās un dažreiz pat panākt netaisna režīma maiņu un demokrātijas atjaunošanu, kā tas bija ar Tautas Frontes aktivizēto tautu Latvijā un aparteīda izbeigšanu Dienvidāfrikas Republikā. Stingri autoritārās sistēmās, protams, ka demonstrācijas tiek apspiestas, un to dalībnieki sodīti, bet modernie saziņas līdzekļi arvien efektīvāk atbalsta spontānas masu kustības. Diemžēl tie paši saziņas līdzekļi var izplatīt arī melus un dezinformāciju. Tamdēļ populistisku un demagoģisku spēku iespaidā pūļa vara var būt arī demokrātijai naidīga, kā tas bija redzams 2021. gada 6. janvāra uzbrukumā ASV Kapitolijam.

Ņemot vērā, cik strauji apstākļi mainās mūsdienu pasaulē, likumu kodeksiem ir nepieciešami nemitīgi papildinājumi un uzlabojumi gluži, kā tas ir ar jebkuru mehānisku ierīci, kam nepieciešama regulāra tehniskā apskate un labojumi. Moderno parlamentu aktivitātes līmenis šajā ziņā krasi atšķiras no pašiem pirmajiem parlamentiem Eiropā, viņu vēsturiskajiem priekštečiem. Piemēram, 17. gadsimta Anglijā karaļa Čārlza I valdīšanas laikā, karalis veselus 11 gadus (1629-1640) vienkārši atteicās parlamentu sasaukt (tas viņam gan dārgi maksāja, jo beigās viņš zaudēja ne tikvien varu, bet arī galvu).

Tas vien, ka likumdevējs ir aktīvs, diemžēl vēl negarantē, ka pieņemtie likumi vienmēr būs kvalitatīvi, respektīvi, valsts interesēs tie labākie iespējamie. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas bija ietekmīgi sabiedrības slāņi, kam tā sauktā “nesakārtotā” likumdošana vairāku gadu garumā bija izcili izdevīga. Vēlākos gados ES un NATO Latvijai kā kandidātvalstij uzstādītās prasības bija ļoti svētīgas, lai pārliecinātu Saeimu sakārtot to, kas ilgstoši bija palicis “nesakārtots”. Latvijas vienpalātas sistēmā Augstākās palātas trūkumu kompensē vienīgi Valsts prezidentam Satversmē paredzētās veto tiesības. Valsts prezidentam tātad ir jāpilda tās funkcijas, kas citās valstīs būtu Senātam, un tas sniedz ļoti būtisku iespēju uzlabot pieņemtos likumus tādos gadījumos, kad tie dažādu iemeslu dēļ būtu labojami. Otra instance, kam tas ir iespējams, ir Satversmes tiesa, bet tikai lemjot par to, vai likums atbilst Satversmei. Citās valstīs, piemēram, Francijā, Satversmes tiesai ir iespējas konsultēt Nacionālo asambleju un valdību vēl likumu tapšanas gaitā. Valsts prezidents Egils Levits, kā pieredzējis konstitucionālo tiesību speciālists, vēl nesen ir nācis klajā ar vairākiem priekšlikumiem, kā uzlabot likumdošanas kvalitāti un tiesu sistēmu Latvijā. Es novēlu Satversmes tiesai

auglīgu sadarbību ar Valsts prezidentu šajos jautājumos, abām valsts instancēm uzņemoties kopīgas rūpes par tiesiskuma nostiprināšanu Latvijā.

Viens no svarīgākajiem principiem, kas jebkuras modernas demokrātijas satversmē tiek iekļauts, kā likuma varas pirmā un pēdējā izpausme ir – viens likums visiem, bez izņēmumiem, par labu vai par sliktu jebkurai jebkādi identificējamai tautas daļai. Tas varbūt izklausās vienkārši, bet nebūt tā nav. Viena no lielākajām vēstures ironijām ir tā, ka šāds princips savas attīstības pirmsākumos – tieši otrādi – vispirms tika attiecināts tikai uz šauri definētiem iedzīvotāju slāņiem. Tā vēsturiskās *Magna carta* parakstīšana Anglijā paplašināja aristokrātijas tiesības iepretim karalim, bet nekādā ziņā nemainīja viņu privilēģijas pret parastiem iedzīvotājiem. Kad lēnām paplašinājās parlamentu vara iepretim karaļu it kā Dieva dotām iedzimtām tiesībām uz absolūtu varu, vēl joprojām spēkā palika privilēģijas vai to trūkumi zemes īpašniekiem iepretim bezzemniekiem, vīriešiem iepretim sievietēm, baltās rases pārstāvjiem iepretim melnādainajiem kā vergiem, kungiem iepretim dzimtcilvēkiem, kristiešiem iepretim ebrejiem, utt. un tā joprojām. Piemēram, vēl 19. gs. sākumā Kurzemē vācieši vienīgi bija tiesīgi dzīvot pilsētās, kamēr nevācieši, respektīvi, latviešu zemniekiem, tas bija aizliegts. Vēstures gaitā inkluzivitāte jeb iekļautība likuma priekšā ir kļuvusi arvien liberālāka, kamēr konservatīvākie spēki tam parasti ir turējušies pretim. Dažkārt pretošanās vienlīdzībai notikusi vardarbīgi un ar ieročiem rokās kā ASV pilsoņu karā, kad Dienvidu štati pretojās vergu brīvlaišanai; citreiz vienlīdzība panākta ar nevardarbīgām akcijām, kā pagājušā gadsimta sešdesmito gadu protestos pret rasu segregāciju, kas joprojām vēl bija spēkā tajos pašos ASV štatos. Eiropas vēl gluži nesenojā vēsturē neizdzēšams kauna traips, nenoliedzami, ir bijis Hitlera režīma

veiktais genocīds pret ebreju tautu, kas bija ekstrēmākā iespējamā rasisma izpausme.

Mūsdienu Eiropā šobrīd valdošā ir cilvēktiesību interpretācija, kas neļauj jebkādā veidā izslēgt jebkādu pilsoņu apakšgrupu no citiem paredzētām tiesībām uz darbu, izglītību, veselības aprūpi un visām citām pilsoņu tiesībām. Dzīves īstenībā tomēr atklājas, ka šo principu ir iespējams uzskatīt par esam pretrunā ar vairāku reliģisko konfesiju dogmām kur, piemēram, sievietei netiek uzskatīta par līdzvērtīgu cilvēcīgu būtni vīrietim, ja jau viņai nav paredzētas tās pašas tiesības kalpot Dievam tādā pašā veidā kā vīrietim, vai arī cilvēki tiek iedalīti dažādās kategorijās atkarībā no savas seksuālās orientācijas. Šāda veida ideoloģiskās pretrunas kopš Franču revolūcijas laikiem ir iespējams risināt ar reliģijas kā garīgās autoritātes atšķiršanu no valsts likumīgās laicīgās autoritātes, tas ir, ar reliģijas atšķiršanu no valsts. Savos pirmsākumos Franču revolūcija, protams, gan bija atklāti antiklerikāla, jo asi vērsās gan pret aristokrātijas, gan baznīcas pārmērīgām laicīgām privilēģijām. Tomēr, kad obligātās nodevas baznīcai tika likvidētas, kļuva iespējams ieviest Apgaismības laikmeta attīstīto reliģiskās jeb sirdsapziņas brīvības principu, kas atļauj katram pilsonim brīvi izvēlēties ticēt vai neticēt Dievam, kā arī Dievu pielūgt pēc paša izvēlētas, vai no vecākiem mantotas konfesijas tradīcijām.

Konservatīvo morālo vērtību vārdā tomēr nereti tiek sludināti arī ekstrēmi aizspriedumaini, rasistiski vai populistiski viedokļi, kā arī konspirācijas teorijas. Ungārijā un Polijā ir nākušas pie varas populistiskas un pret-eiropiskas partijas, kas savās programmās nopietni novirzās no cilvēktiesību principiem, kādi citviet Eiropā jau sen pieņemti kā paši par sevi saprotami. Tas, protams, vājina Eiropas Savienību kā politisku spēlētāju

pasaules mērogā. Vecāko dalībvalstu starpā par šo šķelšanos dažkārt tiek vainota “nacionālisma” atdzimšana Austrumeiropā, kas saprotami apvaino daudzus Austrumeiropas iedzīvotājus, jo norāda uz vismaz daļas rietumeiropiešu nespēju atšķirt leģitīmu nacionālismu un patriotismu no neonacisma, kas ir pilnīgi atšķirīgas lietas. Tajā pašā laikā nevar noliegt, ka Latvijas likumdevēji diemžēl noveduši pie Latvijas iekļaušanas to sešu Eiropas Savienības valstu sarakstā, kas vēl joprojām nav spējušas ratificēt Stambulas konvenciju un kam vēl šī gada janvāra beigās Eiropas Savienības instances izteikušas pieklājīgu mudinājumu censties beidzot to darīt.

Kā tautai, kas vēstures gaitā ilgi un smagi cietusi no savas cilvēcīgās cieņas un vērtības noliegšanas no citu tautu puses, mums kā latviešiem tiešām nepiestāv nostājas, kas nespēj pieņemt vienlīdzības principus un attiecināt tos uz visiem cilvēkiem bez izņēmumiem. Aizspriedumu ziņā ne tikvien mūsu bērniem, bet mums pašiem ir priekšā nopietns izglītošanās ceļš. Laimīgā kārtā tas nav tik grūti un mūžizglītība ļaus mums sasniegt ne to vien!

Ļoti cienījamā Satversmes tiesas priekšsēdētājas kundze, ļoti cienījamās tiesneses un cienījamie tiesneši!

Noslēgumā gribu jums novēlēt sekmīgu darba gadu, labu veselību un turpināti nenogurstošas rūpes par tiesiskumu un taisnīgumu Latvijā. Novēlu, lai jūsu darbs būtu visai mūsu tiesu sistēmai par paraugu, un lai tas izpelnītos visas tautas atzinību un cieņu! Paldies!